

ΤΑ ΓΕΡΑΤΕΙΑ

Τα γερατειά απόληξη και στεφάνωμα του μακρού βίου.— Χαρακτηριστικά της μεγάλης ωριμότητας.— Όταν ζητούμε από τα γερατειά χάρες και δικαιώματα που δεν μπορούν να παραχωρήσουν, κάνουμε προβληματική την υγεία και την αξιοπρέπειά μας.— Ο λόγος του Κέφαλου στην εισαγωγή της πλατωνικής «Πολιτείας»: Τα γερατειά μέστωμα της ζωής, αποθησαυρισμένη πείρα, καταλάγιασμα και ειρήνευση της ψυχής.— Από την επίπονη δράση στην ήρεμη θέαση από υψηλή σκοπιά.— Η ώρα της θεώρησης των σκληρών αγώνων της ζωής.— Η σοφία των γερόντων.— Οι νέοι προορισμένοι να κατακτούν, οι γέροντες να συντηρούν.— Ευλογία το γαλήνιο δειλινό μιας μεγάλης τρικυμισμένης ημέρας.

Ο μόνος ορισμός που μπορούμε να δώσουμε στα γερατειά είναι: πολύ προχωρημένη ηλικία ή ακόμη πληρέστερη ωριμότητα. Το σύνορο, το πότε αρχίζει η γεροντική ηλικία δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί. Πρώτα-πρώτα η γραμμή αυτή ποικίλλει κατά εποχές, κλίματα, λαούς, αλλά και κατά ατομικές περιπτώσεις. Δεν μπορεί να προσδιορίσει κανείς με σαφήνεια πότε μπαίνει σ' αυτή την περίοδο ο άνθρωπος. Ο καθένας, εάν αξιωθεί να ζήσει πολλά χρόνια, περνάει αυτό το στάδιο της ζωής με το δικό του ρυθμό και στο δικό του χρόνο. Άλλοτε η ώρα αυτή έρχεται πολύ νωρίς, άλλοτε πολύ αργά. Υπάρχουν άνθρωποι που παραωριμάζουν νωρίτερα από όσο δείχνει η φυσιολογική τους ηλικία. Όχι μόνο σωματικά, αλλά και ψυχικά. Άλλοτε πάλι, όπως κάποτε παρατείνεται η παιδική και η εφηβική φάση της ζωής, έτσι παρατείνεται και το στάδιο της ωριμότητας και έτσι, σε πολύ προχωρημένα χρόνια, εξακολουθεί ο άνθρωπος να μην παρουσιάζει τα σημάδια των γερατειών. Αυτά τουλάχιστο τα σημάδια είναι σαφή: χαλάρωση των σωματικών δυνάμεων, κάμψη της πνευματικής αντοχής, ηρέμηση του οργανισμού, ένταση των δυνάμεων της αδράνειας. Τα εξωτερικά χαρακτηριστικά άλλοτε παρακολουθούν και άλλοτε δεν συμβαδίζουν με αυτό το αδυνάτισμα. Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι η διανοητική κατάσταση δεν παρουσιάζει συνήθως ύφεση-απεναντίας έχουμε, αν όχι σημαντική πρόοδο, ωρισμένως όμως συντήρηση των πνευματικών δυνάμεων αξιοθαύμαστη και κάποτε όξυνση της κριτικής ικανότητας σε πολύ προχωρημένη ηλικία.

Δεν μπαίνουν όλοι στο «περιθώριο» (όπως φαίνεται να είναι το γήρας) με την ίδια ψυχική διάθεση. Άλλοι μπαίνουν με καημό και απελπισία, και τότε κάνουν τη ζωή τους πάρα πολύ δύσκολη. Άλλοι με καρτερία και ευγνωμοσύνη, γιατί αξιώθηκαν να ζήσουν ένα μακρό και υγιή βίο. Η ζωή ήταν και είναι για τον άνθρωπο, όπως το είπε στον ωραίο στίχο του ο Σολωμός, «μέγα αγαθό και πρώτο». Άλλωστε ό,τι ισχύει για την αρρώστια, ισχύει και για τα γεράματα: το γήρας δεν είναι καθεαυτό καλό ή κακό· γίνεται καλό ή κακό από τον τρόπο που θα το αντιμετωπίσει κανείς. Ο λαός μας αγαπά να λέει ότι κάθε ηλικία έχει τις χαρές της. Δεν ζητούμε όμως τις χαρές της ζωής ανάλογα με την ηλικία μας, και εκεί γίνονται τα λάθη, με αποτέλεσμα τις απογοητεύσεις και τις ταπεινώσεις. Ζητούμε σ' αυτή την ηλικία χαρές που δεν της ανήκουν, δικαιώματα που δεν μπορεί να παραχωρήσει, και γι' αυτό περιπλέκομε τα πράγματα και κάνουμε κάποτε προβληματική και την υγεία και την αξιοπρέπειά μας.

Την καλύτερη εισαγωγή στο θέμα αποτελούν — νομίζω — δύο σελίδες από την «Πολιτεία» του Πλάτωνα. Αφηγητής στο κείμενο είναι ο ίδιος ο Σωκράτης, ο «πλατωνικός» Σωκράτης. Εκείνος διηγείται πώς με μια καλή συντροφιά κατέβηκε στον Πειραιά την ημέρα της εορτής των Βενδιδείων (πρόκειται για τη λατρεία μιας θρακικής θεότητας που την είχαν εισαγάγει στον Πειραιά Θράκες πάροικοι) και αφού είδαν την πομπή ξεκίνησαν να ανηφορίσουν προς

τας Αθήνας· φυσικά πεζοί. Στο δρόμο έστειλε και τους φώναξε με το δούλο του ο Πολέμαρχος, ο αδελφός του ρήτορα Λυσία. Και οι δύο ήσαν παιδιά του ρήτορα Κέφαλου που είχε εγκατασταθεί στον Πειραιά κατά προτροπή του φίλου του Περικλή και είχε αποκτήσει μεγάλη περιουσία. «Σωκράτη» του είπε ο Πολέμαρχος όταν τους πλησίασε, «μείνετε, σας παρακαλώ, απόψε μαζί μας· η εορτή δεν ετελείωσε, θα γίνει και λαμπαδηδρομία. Έτσι θα έχουμε την ευκαιρία να πάμε στο σπίτι και να κουβεντιάσουμε λίγο. Σε βλέπουμε τόσο σπάνια τώρα τελευταία...» Ο Σωκράτης δέχεται και πηγαίνουν όλοι μαζί στο σπίτι του Πολέμαρχου. Μπήκαν, λέει, στην αυλή και είδαν τον πατέρα του τον Κέφαλο, πρεσβύτεη προχωρημένης ηλικίας, να κάθεται στεφανωμένος «επί δίφρου» (δηλαδή σ' ένα σκαμνί χωρίς στηρίγματα ούτε για τη ράχη ούτε για τα χέρια) απάνω σε προσκέφαλο· ο γέροντας είχε κάνει την ώρα εκείνη θυσίες στους εφέστιους θεούς. Μόλις είδε το Σωκράτη, χάρηκε ο Κέφαλος και, ύστερ' από τις τυπικές φιλοφρονήσεις, αρχίζει μια χαριτωμένη συζήτηση μαζί του. Είναι το προοίμιο του πρώτου βιβλίου της «Πολιτείας». Σ' αυτήν ακριβώς τη συζήτηση έρχεται το θέμα των γερατειών με μια μισοαστεία-μισοσοβαρή ερώτηση του Σωκράτη (που τότε δεν ήταν ηλικιωμένος).

Σωκράτης: «Και τώρα θα μου έκανες μεγάλη ευχαρίστηση (Κέφαλε) να μου μάθεις, αφού δα βρίσκεσαι σ' αυτό το σημείο της ηλικίας, που *κατώφλι του γήρατος* το ονομάζουν οι ποιηταί (Όμηρος), αν είναι δύσκολη αυτή η περίοδος της ζωής — ή πώς εσύ την κηρύττεις;»

Κέφαλος: «Εγώ θα σου πω την πάσαν αλήθεια, Σωκράτη, πώς μου φαίνεται αυτό που με ρωτάς· γιατί πολλές φορές τυχαίνει και μαζευόμαστε πολλοί που έχουμε την ίδια ηλικία, καθώς που το λέγει και η παλαιά παροιμία, όμοιος τον όμοιο. Οι περισσότεροι λοιπόν από μας δεν κάνουν άλλο παρά να θρηνολογούν, γιατί θυμούνται και λαχταρούν τις ηδονές της νεότητας, για τον έρωτα, τα συμπόσια και τις διασκεδάσεις και τα άλλα τα ανάλογα, και αγανακτούν, σα να έχουν στερηθεί μεγάλα και σπουδαία πράγματα και σα να ήταν τότε αληθινά ευτυχισμένη η ζωή τους, ενώ τώρα ούτε ζωή αξίζει να την ονομάζει κανείς· μερικοί μάλιστα ακόμα οδύρονται και για τους εξευτελισμούς και τις προσβολές που δοκιμάζουν τα γερατεία από μέρος των δικών τους και πάνω σ' όλ' αυτά ψάλλουν τον εξάψαλμο των γερατειών για όσα κακά τούς είναι η αιτία.

Εμένα όμως, Σωκράτη, μου φαίνεται πως δεν είναι αυτή η αληθινή αιτία που κατηγορούν, γιατί αν πραγματικώς ήταν αυτό το αίτιο, θα είχε και για μένα βέβαια τα ίδια κακά αποτελέσματα και για όλους τους άλλους που έφτασαν σ' αυτή την ηλικία· και όμως έχω συναντήσει ως τώρα ανθρώπους που σκέπτονται διαφορετικά και άλλους και μάλιστα τον ποιητή το Σοφοκλή. Ήμουν παρών κάποτε που τον ρωτούσε κάποιος, αν ήταν ακόμα ικανός ν' απολαβαίνει τις ερωτικές ηδονές: «Δάγκασε τη γλώσσα σου, άνθρωπε, του αποκρίθηκε· με τη μεγαλύτερή μου ευχαρίστηση γλύτωσα απ' αυτό το πράγμα, σα να λευτερώθηκα από τύραννο λυσσασμένο και άγριο». Και τότε λοιπόν έκρινα πως είχε δίκιο να μιλήσει κατ' αυτό τον τρόπο και τώρα με την ηλικία δεν άλλαξα γνώμη· γιατί πραγματικώς με τα γερατεία έρχεται μια τέλεια ειρήνη και απολύτρωση από τα τέτοια τουλάχιστο· αφού οι επιθυμίες χάσουν την έντασή τους και χαλαρωθούν, είναι πραγματικώς, καθώς το είπε κι ο Σοφοκλής, σα να γλυτώνομε από ένα πλήθος τύραννους λυσσασμένους. Αλλά για όλα αυτά και για τους εξευτελισμούς ακόμη, που παραπονιούνται οι γέροντες, αφορμή, Σωκράτη, δεν είναι τα γερατεία, αλλά ο χαρακτήρας των ανθρώπων· αν έχουν χαρακτήρα μετρημένο και εύκολο, δεν τους είναι και τα γερατεία πάρα πολύ ανυπόφορα· ειδική, για τους άλλους, και τα γερατεία και τα νειάτα είναι στον ίδιο το βαθμό δυσκολοβάσταχτα»...

Σωκράτης: «Εγώ, Κέφαλε, στοχάζομαι πως οι περισσότεροι, όταν σ' ακούουν να μιλείς κατ' αυτό τον τρόπο, δεν παραδέχονται τα επιχειρήματά σου κ' έχουν την ιδέα πως αν υποφέρεις με τόση ευκολία τα γερατεία, αυτό το χρωστάς όχι τόσο στο χαρακτήρα, αλλά και στη μεγάλη

περιουσία που έχεις γιατί ο πλούτος, ισχυρίζονται, δίνει πολλές ανακουφίσεις».

Κέφαλος: «Πραγματικώς, δεν το παραδέχονται· κ' έχουν, δε σου λέγω, κάποιο δίκιο στις αντιρρήσεις τους, όχι όμως κι όσο φαντάζονται. Κ' εδώ εφαρμόζεται ο λόγος που είπε ο Θεμιστοκλής σ' εκείνον το Σερίφιο, που τον πείραζε και του έλεγε πως τη δόξα του τη χρωστά όχι στην αξία του, αλλά στην πατρίδα που είχε. «Και βέβαια, του απάντησε ο Θεμιστοκλής, ούτε εγώ θα γενόμουν ονομαστός, αν ήμουν Σερίφιος, μα ούτε συ αν ήσουν Αθηναίος». Τον ίδιο λοιπόν λόγο θα μπορούσε να πει κανείς και στους ανθρώπους που δεν είναι πλούσιοι και με δυσκολία υποφέρουν τα γερατειά: ότι δηλαδή, αν η φτώχεια δεν μπορεί να κάμει βέβαια πολύ υποφερτά τα γερατειά σ' έναν άνθρωπο μετρημένο και φρόνιμο, ούτε όπως πάλι ένας άνθρωπος, που δεν είναι τέτοιος, θα μπορούσε, μ' όλα τα πλούτη που θα ήθελε αποκτήσει, να παρασκευάσει για τον εαυτό του υποφερτά γερατειά»...

Σωκράτης: «Τόσο μόνο πες μου ακόμα· ποιο είναι, κατά τη γνώμη σου, το πιο μεγάλο αγαθό που έχεις απολαύσει από τη μεγάλη σου περιουσία;»

Κέφαλος: «Εκείνο που ίσως και να μη μου πιστέψουν οι περισσότεροι, αν το ακούσουν. Γνώριζε όμως, Σωκράτη, πως όταν κανείς βρίσκεται κοντά στο τέλος της ζωής του, τον πιάνει ένας φόβος και μια συλλογή για τα πράγματα, που ούτε τάβαζε πριν στο νου του· γιατί όλα εκείνα που διηγούνται για τον Άδη και για τις τιμωρίες που περιμένουν εκεί κάτω όσους έκαμαν αδικίες σ' αυτό τον κόσμο, ενώ ως τώρα τα περίπαιζε, τότε δα αρχίζουν και ανησυχούν την ψυχή του, μήπως τάχα είναι αληθινά· και είτε ένεκα από την αδυναμία της γεροντικής ηλικίας, είτε γιατί βρίσκεται ίσως κοντύτερα σ' εκείνα, τα βλέπει κάπως τώρα καθαρότερα. Ανησυχία λοιπόν και τρόμος γεμίζουν την ψυχή του και αρχίζει να εξετάζει και ν' αναθεωρεί τις πράξεις του μήπως έκαμε καμιά αδικία· κ' εκείνος που βρίσκει στη ζωή του πολλά αδικήματα, ο φόβος τον κάνει και μέσα στον ύπνο του να πηδά επάνω, σαν τα παιδιά, και να ζει πάντα σε απελπισία. Ενώ όσοι δεν έχουν στη συνείδησή τους το βάρος καμιάς αδικίας, τους παραστέκει πάντα μια ελπίδα γλυκειά και «αγαθή τροφός του γήρατος», καθώς λέει και ο Πίνδαρος· γιατί πραγματικώς με πολλή χάρη το είπ' εκείνος, Σωκράτη, πως όποιος περάσει τη ζωή του μ' ευσέβεια και δικαιοσύνη,

γλυκειά η ελπίδα τον ακλουθά
συντρόφισσα στα γερατειά του,
που θεραπεύει την καρδιά
και κυβερνάει τα λογικά
τού ανθρώπου του αστάτου,

όπως πολύ θαυμάσια το λέει. Ως προς αυτό λοιπόν θεωρώ εγώ πως έχουν τα πλούτη μεγάλη αξία, όχι για κάθε άνθρωπο βέβαια, αλλά για τον μετρημένο και φρόνιμο. Συντείνουν δηλαδή κατά μέγα μέρος να μην εξαναγκαστεί κανείς, έστω και χωρίς να το θέλει, να εξαπατήσει και να γελάσει τον άλλο και να μην αναχωρήσει για τον άλλο κόσμο φοβισμένος, αν τύχει και χρωστά ή θυσίες σε κανένα θεό, ή χρήματα σε άνθρωπο· είναι βέβαια και για πολλά άλλα ωφέλιμα τα χρήματα· αλλά εγώ, αν τα ζυγίσω ένα προς ένα, θα έκρινα πως αυτή είναι όχι η μικρότερη ωφέλεια του πλούτου για έναν άνθρωπο που έχει νου» (328e - 331a, μετάφρ. Ι. Γρυπάρη).

Το κείμενο είναι τόσο σαφές, ώστε δεν χρειάζονται σχόλια. Τρεις μόνο μικρές παρατηρήσεις θα κάνω:

«Σα να ήταν τότε αληθινά ευτυχισμένη η ζωή τους». — «L' optimisme du passé» ονομάζουν οι ψυχολόγοι το φαινόμενο. Όταν ανατρέχουμε με τη μνήμη στα πρώτα μας χρόνια,

ωραιοποιούμε το παρελθόν. Αφαιρούμε τα αγκάθια και βλέπομε μόνο τα ωραία κόκκινα τριαντάφυλλα. Σκηνή από ένα ξένο θεατρικό έργο: Ένας ηλικιωμένος θεός βρίσκει μια μέρα την ανηψιά του, που είναι μόλις 17-18 χρονών, σε απόγνωση. Το κορίτσι κλαίει και οδύρεται. «Τι έχεις, κόρη μου;» ρωτάει συγκινημένος ο θεός. «Είμαι πάρα πολύ δυστυχισμένη». «Δυστυχισμένη;» απορεί ο θεός. «Είναι δυνατόν ένας άνθρωπος στην ηλικία σου να είναι δυστυχισμένος;» Η απάντηση έχει σημασία. «Μόνο εσείς οι ηλικιωμένοι» λέει το κορίτσι «νομίζετε ευτυχείς τους νέους· εκείνοι είναι πολύ δυστυχισμένοι»...

«Γλύτωση από τύραννο λυσσασμένο και άγριο». Βάλετε μέσα στην κατηγορία των άγριων «τυράννων» όχι μόνο τις ερωτικές επιθυμίες, αλλά και όλες τις σφοδρές ορμές και τάσεις, τα βίαια πάθη που κινούν τον νέο άνθρωπο στον αγώνα της ζωής και θα καταλάβετε πόση είναι η ειρήνη και η ησυχία που χαρίζουν τα γερατειά.

«Είναι και για πολλά άλλα ωφέλιμα τα χρήματα...» Για τους αρχαίους φιλοσόφους (και νομίζω για όλους τους σοβαρούς ανθρώπους) ο πλούτος, «η μέτρια ουσία», όπως έλεγαν, είναι απαραίτητη για να μη ντροπιάζεται ο άνθρωπος. Να μην εξευτελίζεται ζητώντας βοήθεια την ώρα της ανάγκης· να μην παρακαλεί εκείνους που δεν τον εκτιμούν ή δεν τους εκτιμά· να μην αναγκάζεται να κάνει παραχωρήσεις ταπεινωτικές στη δουλειά του, στις κοινωνικές σχέσεις του, στην ιδεολογία του. Η ευπορία είναι ακόμη πιο χρήσιμη στα γερατειά· τότε που ο άνθρωπος, από αδυναμία ν' αντιμετωπίσει ο ίδιος τις ανάγκες του, υποχρεώνεται να ζητεί διαρκώς τη βοήθεια των άλλων — και να γίνεται κάποτε βάρος ακόμη και στους πολύ οικείους του. Τούτο όμως δεν σημαίνει ότι ο πλούτος τον εξασφαλίζει. Όση περιουσία κι αν έχεις, μπορείς με τον δύστροπο και κακό χαρακτήρα σου να κάνεις αβίωτη και τη δική σου ζωή και τη ζωή των άλλων.

***

Παράθεσα τη συζήτηση Κέφαλου - Σωκράτη από το πρώτο βιβλίο της «Πολιτείας» του Πλάτωνα, γιατί νομίζω ότι μέσα σ' αυτές τις ωραίες σελίδες μπορούμε να βρούμε τα βασικά στοιχεία που δίνει η ανάλυση της έννοιας των γερατειών. Τα γερατειά είναι: μέστωμα της ζωής· αποθησαυρισμένη πείρα· καταλάγιασμα και ειρήνευση της ψυχής. Όχι λοιπόν μόνο αδυναμία, αλλά και δύναμη — όταν τα κοιτάξει κανείς από ορισμένη άποψη. Δύναμη που δεν την έχουν άλλες φάσεις της ζωής. Στα νιάτα, ακόμη και στην ακμή της ηλικίας του, ο άνθρωπος δεν μπορεί να ηρεμήσει· δεν είναι μόνο οι φυσιολογικές ανάγκες που δεν τον αφήνουν ήσυχο, αλλά και τόσοι άλλοι περισπασμοί της ζωής: υποχρεώσεις προς την οικογένεια, προς την κοινωνία, αγώνας για τον βιοπορισμό, τη σταδιοδρόμηση στο επάγγελμα, μέριμνα για τα δύσκολα χρόνια που έρχονται κτλ. κτλ. Όλο αυτό το σκηνικό μεταβάλλεται την ώρα που ο ηλικιωμένος άνθρωπος αναθέτει στους νεώτερους τα βάρη και τις ευθύνες, επειδή δεν μπορεί πια να τις σηκώσει, και αποσύρεται. Μοιάζει τότε με τον κατάκοπο ναυτικό που ένιωσε τις δυνάμεις του να πέφτουν και παραδίνει σε άλλους πρώτα τα κουπιά, ύστερα το τιμόνι, κάθεται σε μιαν άκρη της βάρκας, για να συνεχίσει το ταξίδι ως την ώρα που τούτο είναι γραμμένο να τελειώσει, και «χαζεύει» ήσυχος, ατάραχος, ειρηνεμένος. Η κύρια διασκέδασή του είναι να θυμάται τα περασμένα. — Θα φανεί τούτο παράδοξο, γιατί πιστεύομε ότι η μνήμη που είναι η σπουδαιότερη λειτουργία του ψυχικού βίου (αφού αυτή θεμελιώνει την ταυτότητα του προσωπικού μας εγώ), στα γεράματα αδυνατίζει. Η αλήθεια όμως είναι ότι η μνήμη των γερόντων είναι αδύνατη για τα πρόσφατα γεγονότα, αλλά ισχυρή, πολύ ισχυρή για τα παλαιά. Οι γέροντες λοιπόν ζουν με τις αναμνήσεις τους. Και όταν αναθυμούνται ημέρες ευτυχισμένες, ξαναζούν τις χαρές της περασμένης τους ζωής. Ακόμη και τα θλιβερά γεγονότα (με εξαίρεση τις οδυνηρές εμπειρίες της «ντροπής») με τον καιρό έχουν χάσει την πικρή τους γεύση, και τώρα είναι υποφερτά.

Το δεύτερο στοιχείο που υπογραμμίσαμε είναι το θησαύρισμα της πείρας. Όλοι οι λαοί του κόσμου, τους γέροντες τούς ετίμησαν και σ' αυτούς εμπιστεύθηκαν τη διακυβέρνησή τους. Η «γερουσία» («Senatus») αποτελεί το κύριο νομοθετικό και συμβουλευτικό όργανο της πολιτείας. Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι οι «πρέσβεις» έχουν δανειστεί τον τίτλο τους από τους «πρεσβύτες». Οι γερνότεροι στέλνονται ως αντιπρόσωποι για να διαπραγματευθούν δύσκολα ζητήματα με σύμμαχους και εχθρούς. Και για να μεσολαβούν μεταξύ ανθρώπων και θεών πάλι οι «πρεσβύτεροι» (οι ιερείς) ορίζονται. Ακόμη και η λέξη «τα πρεσβεία» έφτασε να σημαίνει την προτεραιότητα της τιμής, την κορυφή της ιεραρχίας. Ανέκαθεν δηλαδή η ηθική αξία των ανθρώπων προσδιορίζεται κατά κάποιο τρόπο σε συνάρτηση με την ηλικία τους. Όχι γιατί η ηλικία αυτή καθ' εαυτή προσθέτει στο πνεύμα, αλλά γιατί με τη μακρά ζωή ο άνθρωπος αποθησαυρίζει πολύτιμη πείρα που τον βοηθεί να βλέπει τα πράγματα οξύτερα και ψυχραιμότερα. Για τούτο στις δύσκολες περιστάσεις και τα άτομα και οι οικογένειες και οι κοινότητες στους πρεσβύτες καταφεύγουν για συμβουλή και καθοδήγηση. Στην πολύ προχωρημένη ηλικία ο άνθρωπος δεν έχει μόνο αποκτήσει πλούσια πείρα· είναι και σε θέση να την εκτιμήσει. Πολλά πράγματα ξέρομε από τα νιάτα μας, τότε όμως μπορούμε να τα λογαριάσομε σωστά, να τους δώσομε το συντελεστή που τους ταιριάζει.

Μόνο σαν θαύμα είδαν ανέκαθεν οι άνθρωποι τη σοφία να παρουσιάζεται στους πολύ νέους. Την περιμένουν μόνο στο μέστωμα, στην προχωρημένη ηλικία, τότε που κατασταλάζει ο άνθρωπος. Είναι όμως μόνον η πείρα που κάνει σοφώτερο τον γέροντα; Νομίζω ότι μαζί με την πείρα πρέπει να συνυπολογίσομε εδώ και την αποδέσμευσή του από τις βιωτικές μέριμνες, τους επαγγελματικούς ανταγωνισμούς, τις ακοίμητες φιλοδοξίες που ταλαιπωρούν τις άλλες ηλικίες. Αυτή η αποδέσμευση ενεργεί λυτρωτικά και δίνει στον άνθρωπο μιαν εσωτερική ευστάθεια που δεν την έχει σε άλλα χρόνια της ζωής του. Είναι ήρεμος, ατάραχος, ακλόνητος. Κ' έτσι μπορεί να παρατηρεί «εν ψυχρώ» πρόσωπα και πράγματα τριγύρω του, ακόμη και τον ίδιο του τον εαυτό, χωρίς φαντασιώσεις και αυταπάτες. Γιατί βλέπει τώρα τον αγώνα της ζωής από απόσταση σαν «θεατής» όχι σαν «συμπαίκτης». Είναι μεγάλο προνόμιο να μπορείς να μη μπλέκεσαι στα γεγονότα με προσωπικό ενδιαφέρον, αλλά να στέκεσαι παράμερα και να τα θεάσαι. Αυτό άλλωστε είναι το φιλοσοφείν: να θεωρεί κανείς πρόσωπα και πράγματα «από μακριά», γιατί τότε βλέπει καθαρά και μπορεί να «εννοήσει» τι πραγματικώς συμβαίνει. Δεν τον χρειάζεται πια η ζωή της δράσης τον γέροντα· το κύμα τον έχει, κατά κάποιο τρόπο, ρίξει έξω στην ακρογιαλιά. Εάν όμως αυτό από ένα μέρος τον αχρηστεύει, από το άλλο του δίνει μια θέση προνομιακή: δεν είναι πια στο πέλαγος και τώρα μπορεί από την ήσυχη ακτή να παρατηρεί εκείνους που θαλασσοδέρνονται και να «καταλαβαίνει» τα βάσανά τους.

Η καρτερία και η διαλλακτικότητα, η επιείκεια και η κατανόηση που δείχνουν οι γέροντες (όταν τη δείχνουν) οφείλονται σ' αυτό ακριβώς το μεγάλο τους προνόμιο, ότι βλέπουν της ζωής τα προβλήματα από μακριά. Αν αισθανόμαστε πολλές φορές την ανάγκη να καταφύγομε στη βοήθειά τους και δεν εμπιστευόμαστε τον πατέρα μας αλλά τον παππού μας, όχι τη μητέρα μας αλλά τη γιαγιά μας, είναι επειδή από ένστικτο καταλαβαίνομε ότι η μητέρα και ο πατέρας βρίσκονται ακόμα μέσα στη ζωή, έχουν τα δικά τους προβλήματα να λύσουν και δεν μπορούν να εννοήσουν τα δικά μας. Όσο πιο κοντά είναι στα νιάτα οι άνθρωποι τόσο περισσότερο χρειάζονται τη βοήθεια των άλλων, των ώριμων, για να καταλάβουν τον εαυτό τους. Η απόσταση κάνει τους γέροντες αντικειμενικότερους, και γι' αυτό επιεικέστερους, διαλλακτικότερους. Εάν είναι περισσότερο υποχωρητικοί και συγχωρούν τις αδυναμίες των νέων, τούτο δεν οφείλεται στη δήθεν υπερβολική τους συναισθηματικότητα (δεν είναι τόσο συναισθηματικοί οι γέροντες, όσο νομίζομε· μαζί με τις άλλες κάμψεις, παθαίνει χαλάρωση και το θυμικό στην πολύ προχωρημένη ηλικία), αλλά στο γεγονός ότι μπορούν, καθώς βλέπουν από μακριά, να έχουν μια βαθύτερη κατανόηση των ανθρώπινων πραγμάτων. Από την άλλη όχθη είναι διαφορετική η προοπτική — η ζωή έχει άλλα σχήματα, άλλο χρώμα, άλλη τάξη. Όταν βλέπεις από πολύ μακριά, μπορεί να χάνεις τις λεπτομέρειες, αλλά έχεις μιαν

αδρότερη στις κύριες γραμμές, επομένως καθαρότερη εικόνα. — Συχνά χρησιμοποιούμε παραμυθητικούς λόγους προς τα παιδιά που δυσανασχετούν ή και οδύρονται όταν συναντούν κάποια δυσκολία ή υποχρεώνονται να δεχτούν μια στέρηση: «Ου! όταν θα έχεις μεγαλώσει, όλα αυτά θα 'ναι ξεχασμένα». Ή αλλιώς: «Τώρα, παιδί μου, το βλέπεις βουνό· όταν προχωρήσεις στην ηλικία, θα καταλάβεις ότι αυτό είναι μια λεπτομέρεια που θα χαθεί μαζί με τις άλλες». Ή ακόμη: «Τώρα είσαι μέσα στο πέλαγος και νομίζεις ότι αυτό το κυματάκι είναι ικανό να σε βουλιάξει. Κάνε υπομονή και θα ιδείς νάρχονται άλλα κι άλλα, πολύ μεγαλύτερα, και τότε θα καταλάβεις πόσο ασήμαντο είναι τούτο το σημερινό». Αυτή ακριβώς είναι η οπτική γωνία των γερόντων. Ξέρουν πώς απολήγουν στο τέλος τα πράγματα και πώς από απειρία ή ανυπομονησία δίνουμε συνήθως μεγάλο συντελεστή σημασίας σε εντελώς ασήμαντα γεγονότα. Σοφία των γερατειών, πολύ χρήσιμη για τους νέους ανθρώπους.

***

Λέγεται συνήθως ότι τα νιάτα είναι επαναστατικά, αγαπούν τις μεγάλες καινοτομίες, απαιτούν ριζικές λύσεις, δεν δέχονται συμβιβασμούς· και αυτό πραγματικά είναι η χάρη και η δόξα τους. Λέγεται ακόμη ότι τα γεράματα είναι κατά κανόνα συντηρητικά, ηλικία των συμβιβασμών, των compromises· ότι τα χρόνια εκείνα ο άνθρωπος και στις εχθρότητες και στις συμπάθειές του είναι μαλακός· ότι δεν προσέχει τις πολύ λεπτές αποχρώσεις, βλέπει μονάχα τα βασικά χρώματα· δεν μετακινείται προς νέες καταστάσεις, άγνωστες, αδοκίμαστες ακόμη κ.ο.κ. Και τούτο είναι αληθινό, έως ένα σημείο τουλάχιστο. Μπορούμε μάλιστα με αυτά τα μέτρα να προσδιορίζουμε τα γεράματα της μικρής ηλικίας και τα νιάτα της μεγάλης ηλικίας. Γιατί υπάρχουν και νέοι συντηρητικοί, συμβιβαστικοί, υποχωρητικοί, που δεν αγαπούν ό,τι πρόκειται να τους βγάλει έξω από τα καθιερωμένα. Όπως αντίθετα υπάρχουν και γέροντες ριζοσπαστικοί, που νεάζουν στις σκέψεις και στα αισθήματα, που ενθουσιάζονται για τις επαναστατικές καινοτομίες κτλ. Τα δύο λοιπόν στρατόπεδα υπάρχουν και μακάρι να διαχωρίζονται ανάλογα με την ηλικία των σταυροφόρων τους. Γιατί χρειάζονται και τα δύο· είναι απαραίτητα για την υγεία του κοινωνικού σώματος. Αλλίμονο στις κοινωνίες που αποτελούνται μόνο από «νέους» (στα νεύρα και στις ιδέες) ανθρώπους που διαρκώς καλπάζουν ορμητικά προς τα εμπρός. Και αλλίμονο πάλι στις κοινωνίες που είναι καμωμένες μόνο από «γέροντες» (στα μυαλά και στα χέρια) που τρέμουν κάθε μεταβολή και την καταριώνται. Ευλογημένες είναι κείνες που έχουν και τις δυο κατηγορίες πολιτών· η ιστορία χρειάζεται και τα δυο ρεύματα. Την ιστορία (των ιδεών, του πολιτισμού) τη γράφουν και οι δύο παρατάξεις: και οι προοδευτικοί και οι συντηρητικοί, οι «νέοι» αλλά και οι «γέροι». Οι «νέοι» οδεύουν με ορμή προς καινούργιες κατακτήσεις· οι «γέροι» συντηρούν τα κατακτημένα, για να μείνουν, να αποτελέσουν την «παράδοση». Η συνεχής αλλαγή, η ακατάπαυτη ροή γίνεται στο τέλος καταλυτική· σαν τον Κρόνο ο επαναστάτης τρώει τα ίδια τα παιδιά του· όταν ο καινοτόμος σπεύδει να μεταβάλει τις ίδιες τις καινοτομίες του, δεν θα αφήσει τίποτα να ριζώσει. Έτσι δεν είναι δυνατόν να δημιουργηθεί ιστορική ζωή. Χρειάζεται και ο συντηρητής· αυτός που θα αποθηκέψει, θα ξεκαθαρίσει και θα βάλει σε τάξη τα αποκτημένα. Μόνο λοιπόν από τη διαλεκτική των δύο λειτουργιών μπορεί να γεννηθεί γόνιμη ιστορική ζωή· ανανέωση των παλαιωμένων θησαυρών από το ένα μέρος, και από το άλλο καταξίωση των νέων που έρχονται να μπουν στη θέση εκείνων. Να ανανεώνεις είναι ανάγκη, απόλυτη ανάγκη· αυτό είναι το ωραίο έργο της νεότητας. Αλλά εξίσου μεγάλη ανάγκη είναι όσα με την ανανέωση έχεις κερδίσει, να τα σταθεροποιείς, να τα τακτοποιείς και να τα παραδίνεις στις επόμενες γενεές· της προχωρημένης ηλικίας, αυτό είναι το μέγα χρέος. Κρίμα στον νέο που δεν υπήρξε καινοτόμος, καταλύτης των φθαρμένων από την πολυχρησία τύπων· και ντροπή στο γέρο που εξακολουθεί να αρνιέται τα παραδομένα. Κάθε ηλικία έχει το δικό της ρόλο να παίξει, και αστοχεί όταν παίρνει το ρόλο της άλλης. Αξιοπαρατήρητο μάλιστα είναι τούτο: ότι όσο πιο επαναστάτης είναι κανείς στα νιάτα του, τόσο καταλαβαίνει στα γεράματά του την αξία του αποκτημένου. Και όσο συντηρητικός είναι στα νιάτα του, τόσο λιγότερο εκτιμά την παράδοση στα γεράματά του.

Έπειτα λοιπόν από την επίμονη δράση των πρώτων ηλικιών, τα γεράματα, απόληξη και στεφάνωμα του βίου, είναι η αναπαυτική θεώρηση των σκληρών αγώνων της ζωής. Ύστερα από την επαναστατική ορμή της νεότητας, τα γεράματα είναι η συντήρηση και η καταξίωση των αποκτημένων. Μετά τον άγριο πόλεμο των παθών, έρχεται με τα γεράματα η ώρα της ειρήνης. Αναπαυτική, ήρεμη και γλυκειά σαν το γαλήνιο δειλινό μιας μεγάλης, τρικυμισμένης ημέρας. Άνοιξα το κεφάλαιο με μίαν ωραία σελίδα του Πλάτωνα· θα το κλείσω με τους στίχους ενός Βρετανού ποιητή των αρχών του 18ου αιώνα, του Alexander Pope.

Του γέροντα η ευχή:

«May I govern my passions with absolute sway,
And grow wiser and better, as strength wears away,
without gout or stone, by gentle decay».

Ελληνική απόδοση (με μια μικρήν αλλαγή):

«Ας είναι να κυβερνώ τα πάθη μου με απόλυτη κυριαρχία,
σοφώτερος και καλύτερος όσο οι δυνάμεις θα λιγοστεύουν,
και δίχως αρρώστιες να γνωρίσω μίαν αβρή παρακμή».